

Biologisk mångfald i slätterängar – synpunkter och erfarenheter inför Jordbruksverkets och Regeringens arbete med underlag till kommande Landsbygdsprogram

Med ett antal års erfarenhet av praktisk slätterängsskötsel skriver vi nu till er för att ge våra erfarenheter av ängsslätter ur naturvårdssynpunkt. Vi gör detta eftersom vi anser det vara av mycket stor vikt att de erfarenheter vi har av ängsskötsel kan användas vid översynen av landsbygdsprogrammet. Det huvudsakliga syftet för oss att sköta våra egna marker (totalt 4,40 ha + 1,35 ha) som slätterängar är först och främst att bidra till att bevara den biologiska mångfalden knuten till hävdade ängsmarker och även att vidmakthålla några avsnitt av det gamla kulturlandskapet. Slåttern har vi bedrivit mellan 1-12 år beroende på aktuellt jordbruksblock och knappt hälften av arealen har slåtrats i 6 år eller mer i följd. Alla block sköts i enlighet med åtagandeplaner från två länsstyrelser och miljöersättningar utgår. Markerna inrymmer såväl marker med Särskilda värden och lieersättning (hackslättermarker och flacka svagare havsstrandängar), marker med Särskilda värden samt marker med Allmänna värden. Höet får torka på alla block vi brukar, dels för att öka fröspridningen och dels för att underlätta bärgningen av det eftersom hanteringen delvis är manuell. Vi genomför slåttern på våra marker i huvudsak själva men med viss hjälp, NH främst med kusin HL, och J-OB främst med hjälp av vuxna barn. Förutsättningarna för oss att lyckas arrangera slättergillen har vi bedömt som små.

Vi är båda även mångåriga experter på fjärilar och med denna kunskap följer att vi även har bland annat florakunskaper. Vi är även experter i en av Artdatabankens expertkommitteer (fjärilar) som arbetar med att ta fram Sveriges rödlista vart 5:e år och vi har också författat eller författat sammanlagt 8 åtgärdsprogram för hotade arter (ÅGP), varav åtminstone 6 av dessa rör arter knutna till jordbrukslandskapet. Vi vågar alltså påstå att vi har solida kunskaper och förutsättningar att bedöma dels vad som händer både faunistiskt och floristiskt på våra egna ängsmarker och dels att vi kan bedöma läget för den stora del av den biologiska mångfalden som är knuten till hävdade gräsmarker. Lättillgängliga fakta om situationen för landets slätterängar ur mångfaldssynpunkt har publicerats ganska nyligen¹. Orsakerna till tillbakagången av arter knutna till hävdade gräsmarker (naturliga och seminaturliga fodermarker) domineras av igenväxning, alltför intensivt bete, övergödning och skogsplantering och är också de helt dominerande hotorsakerna för arter som är rödlistade i Sverige². Det finns även ett ännu större antal ytterligare arter knutna till jordbrukslandskapet som har minskat men som ännu inte nått kriterierna för rödlistning. Ett avgörande viktigt skäl för att säkerställa tillräckliga arealer och kvaliteter av just slätterängar beror på att stora delar av den biologiska mångfalden i hävdade gräsmarker förutsätter tillräcklig tillgång till nektar-, pollen-, frö- eller värdväxtresurser både i tid och rum. Dessa resurser och faktorer återfinns av uppenbara skäl just på slätterängar men saknas ofta mer eller mindre i betesmarker, i synnerhet där betetrycket är högt. Stora antal sådana hävdgynnade arter gynnas därför inte heller av förekomsten av enbart betesmarker utan vår erfarenhet är översiktligt att det är just kombinationen av både betesmarker och slätterängar i anslutning till varandra som krävs för att arterna ska ges goda förutsättningar för säker fortlevnad. Det är av dessa skäl av synnerlig vikt att alla de åtgärder och styrmedel som finns, eller som behöver tas fram, genomförs för

¹ *Arter & naturtyper i habitatdirektivet – tillståndet i Sverige 2007*. Artdatabanken, 2008. Särskilt sid. 26-27.

² *Biologisk mångfald i Sverige – Monitor 22*. Naturvårdsverket, 2011, sid. 152.

att säkerställa att slåtterängar av tillräckliga arealer och kvaliteter kan åstadkommas för att säkerställa den biologiska mångfalden i Sverige även i längre tidsperspektiv.

Landsbygdsnätverket har givits i uppdrag att vara kontaktytan mot Jordbruksverket vid utarbetandet av det nya Landsbygdsprogrammet. Dess medlemsförteckning innehåller högst ett par-tre parter som kan ha mer utvecklad praktisk erfarenhet och renodlat engagemang i naturvårdsgrundad ängsskötsel. Vi undrar därför hur väl de kommande behov som finns rörande slåtterängar verkligen tas till vara i nätverket. Mötesanteckningarna exempelvis från seminariet 7-9 september 2011 ger oss inte anledning att undra mindre³.

Vi ser i första hand följande problemställningar rörande dagens och framtidens slåtterängar:

- 1) Miljömålen om arealer slåtterängar är alltför oprecisa och riskerar att dölja ett underskott i målet *Ett rikt odlingslandskap*.
- 2) Vi känner oro för att arealen slåtterängar med hög biologisk mångfald (artdiversitet) döljs och överskattas av oprecis statistik.
- 3) Jordbruksverket måste ges i uppdrag att snarast arbeta fram en strategi för hur slåtterängar av tillräckliga arealer och med tillräckliga kvaliteter ska uppnås till år 2020 och därefter minst bibehållas. I detta måste också ingå att klargöra om delmålet är tillräckligt väl preciserat för att tillförsäkra en långsiktigt hållbar biologisk mångfald i hävdade ängsmarker.
- 4) Vi känner stark oro för att miljöersättningsnivåerna för skötsel av slåtterängar är alldeles för låga och att detta tillsammans med rigida bestämmelser i stor utsträckning kan bidra till att antalet nya slåtterängsbrukare som är villiga att åta sig ängsskötsel kraftigt försvåras och att antalet befintliga brukare som vill fortsätta minskar.
- 5) Jordbruksverket måste precisera hur målet 30 000 ha slåtterängar till 2020 i praktiken ska uppnås. I detta måste även ingå att utreda hur regelverket rörande miljöersättningarna ska utformas så att de effektivt leder till att miljömålen uppnås.

Utöver dessa frågeställningar ser vi frågetecken kring vilka marker som i praktiken är tillgängliga och möjliga för nyetableringar av ängsslåtter i den omfattning som Jordbruksverket har föreslagit. Inte minst vilka de ängar eller möjliga ängar är⁴ för vilka det kan gå att finna personer som skulle kunna vara villiga att åta sig ängsslåtterbruk. Det kan även noteras att merparten av de restaureringsbara marker som Ängs- och Betesmarksinventeringen identifierade 2002-2004 snart har drabbats av 8-10 års ytterligare igenväxning. Ett par frågor kring detta tar vi upp under avsnitt 3, sidorna 5-7 och under avsnitt 4, sidorna 10-11. Vi tar inte upp frågorna kring trädreglerna eftersom vi känner till att dessa behandlas av Landsbygdsdepartementet. Vi vill dock påpeka att det finns åtskilliga ytterligare arter, inte minst fjärilar, som har drabbats av avverknings- och städningensarbeten i betesmarker och slåtterängar och som kan komma att rödlistas framöver om regelsystemet kring antal träd per hektar i slåtterängar och betesmarker inte förändras.

³ www.jordbruksverket.se/download/18.5075e861320679518380006432/Sammanfattning+f%C3%B6rslag+Landsbygdsn%C3%A4tverkets+tr%C3%A4ffar.pdf

⁴ Ängs- och betesmarksinventeringen 2002-2004, Jordbruksverket Rapport 2005:1.

1) **Är miljömålet för slätterängar alltför oprecist och riskerar det att dölja ett underskott i miljömålet Ett rikt odlingslandskap**

Det är väsentligt att först slå fast att syftet med slätterängshävd med miljöersättningar är att värna och i bästa fall säkerställa den biologiska mångfalden. Inte att miljöersättningar ska utgå med något väsentligt syfte att vidmakthålla kulturinslag eller gamla tiders brukningsmetoder om det inte kan visas att sådana har betydelse för bevarandet av de skyddsvärda arterna på respektive objekt.

Enligt Jordbruksverkets statistikmeddelanden hade Sverige år 2010 7 982 ha slätteräng⁵ med miljöersättningar. Sedan 2003 har också arealen slätteräng ökat från 4 618 ha till 5 712 ha år 2010⁶ (23,7 %) med tidigare statistikmått (tidigare LBR-definition), och den ökande trenden har i flera officiella sammanhang använts för att anföra att delmålet är på väg att uppnås. År 2010 utgör samtidigt arealen inom storleksgruppen > 10,1 ha slätteräng 6 698 ha. Detta innebär att storleksgruppen slätteräng < 10,0 ha utgör totalt 1 283 ha. Och storleksgruppen < 5,0 ha utgörs totalt av 76 ha⁷. Man kan möjligen diskutera om siffrorna är 100 % korrekta eller avviker hit eller dit med några procent – detta förändrar dock inte den samlade bilden. Det har också i olika officiella sammanhang framförts att det kan finnas slätterängar som sköts utan miljöersättningar. Vi har dock inte sett någon redovisning av var dessa skulle finnas eller att de skulle kunna utgöra någon areal av nämnvärd betydelse i dessa sammanhang. Det vi känner till är att Länsstyrelsen i Kalmar län inom reservatsskötsel sedan 2008 bedriver ängsslätter på 15,2 ha. Denna utförs efter inledande restaureringar av entreprenörer på marknadsmässiga villkor⁸. Naturskyddsföreningen har 104 föreningskretsar som år 2006 hävdade 136 slätterängar på uppskattningsvis 0,5-1 ha per styck, vilket motsvarar omkring 100 ha i landet. De har också noterat en viss ökande trend sedan 2000-2001 medan 12 kretsar till år 2006 uppges ha upphört med ängshävden. De flesta kretsarna anger problem med den höga åldern hos personerna engagerade i skötseln och kretsarna uppger också problem med att kunna rekrytera nya personer för ängsarbetet⁹. Motsvarande uppgifter från Svenska kyrkan har visat sig mycket arbetskrävande att samla in och uppgifter från Sveriges Hembygdsförbund har vi för dagen inte fått tag i.

Det går av statistiken också att utläsa att antalet slätterängsbrukare med miljöersättning mellan 2005 och 2010 har minskat från 1 977 till 1 707 (13,7 %) med samma statistikmått¹⁰. År 2010 stod 1 031 brukare för slätterhävden av 5 669 ha (71 %) inom storleksgruppen > 20,1 ha och 616 brukare skötte sammantaget 1 283 ha slätteräng inom storleksgruppen 2,1-10 ha (16 %). 115 brukare skötte sammanlagt 76 ha inom storleksgruppen 2,1-5,0 ha (0,0095 %) och inga fanns som skötte slätterängar < 2,0 ha¹¹. Det framträder också en trend av ”strukturrationaliseringar” av slätterängsbruket på så sätt att färre brukare slåttrar större och större slätterängsarealer. Alternativt att brukare med mindre slätterängsarealer avslutar sina åtaganden och ersätts av brukare som sköter större och större objekt. Den översiktliga bilden är klar: 1) den svenska arealen mindre slätterängar med miljöersättningar utgörs av på sin höjd 15-16 % av landets totala slätterängsareal, 2) antalet slätterängsbrukare minskar årligen sedan åtminstone 2005 och 3) betydande delar, dessutom möjligen en ökande andel, av den samlade svenska arealen slätterängar utgörs av stora ängsmarker som sköts av några hundra brukare. Sannolikt utgör flertalet av dessa brukare entreprenadföretag som utför slätteruppdrag åt länsstyrelser eller andra inom myndighetssfären.

⁵ Sveriges Officiella Statistik, JO 10 SM 1101.

⁶ Sveriges Officiella Statistik, JO 10 SM 1101.

⁷ Sveriges Officiella Statistik, JO 10 SM 1101.

⁸ Charlotta Larsson, Länsstyrelsen i Kalmar län, handläggare reservatsförvaltning, pers. 8 december 2011.

⁹ <http://www.naturskyddsforeningen.se/upload/Foreningsdokument/Faktadokument/lokalt-angarbete.pdf>. Samt personlig kontakt 2011-11-07 med A. Friström.

¹⁰ Sveriges Officiella Statistik, JO 10 SM 1101.

¹¹ Sveriges Officiella Statistik, JO 10 SM 1101.

Vår bedömning är att det finns en ganska tydlig koppling mellan artrika slåtterängar (dvs. ängar med hög artdiversitet) och att dessa ofta är ganska små arealmässigt. Sådana återfinns i stor utsträckning på småjordbruken i skogs- och mellanbygderna i trakter där småbruket aldrig hann drivas så långt att alla dessa gårdars marker förrådsgödslades och lades under helt mekaniserat brukande. I dessa trakter finns givetvis inga förutsättningar att bedriva storskalig industrislåtter.

2) Kan oprecis statistik dölja de verkliga förhållandena vad gäller areal slåtterängar med hög biologisk mångfald (artdiversitet)

Slutsatser har dragits att Sverige är på väg att uppnå Miljömålet om 10 000 ha slåtteräng till 2010¹². Vi känner dock inte till någon slutsats av vilken koppling dessa arealer har till graden av måluppfyllelse för den biologiska mångfalden (dvs. artdiversitet). Vi har istället stark anledning att undra över om det i dagsläget överhuvudtaget finns någon sådan. Den bild som såväl myndigheter som andra (t ex NGOs) har av begreppet slåtteräng utgör hos det stora flertalet (inklusive myndighetssfären) så vitt vi kan se av små blomrika ängar med hög artdiversitet och som sköts med lie eller småskaliga maskiner, t ex motormanuella slåtterbalkar (pastoralbilden). Mot bakgrund av bland annat den aktuella statistiken enligt ovan ifrågasätter vi om pastoralbilden som beskrivning av den typiska slåtterängen i landet idag verkligen är sann. Istället ser vi bilden av att huvuddelen av landets slåtterängar arealmässigt snarare är mer storskaliga slåtterverksamheter, närmast industrislåtter, se ovan under avsnitt 1. Dessa industrislåtterverksamheter tror vi i stor utsträckning bedrivs på vidsträckta gräsmarker som t.ex. myrmarker i Norrland, ofta vidsträckta havsstrandängar, strandområden till fågelsjöar, älvstränder och liknande¹³. Även Jordbruksverket ger uttryck för oro: ”Det är därmed risk för att ängsarealen som sköts idag till stor del utgörs av fuktiga strandängar och liknande medan torra, trädbärande och stenbundna naturtyper är underrepresenterade i miljöersättningen”¹⁴. Vidsträckta strandängar och liknande ängstyper hyser givetvis såväl faunistiska som floristiska värden, men vi har anledning att tro att dessa värden ofta utgörs av färre eller t.o.m. mer enstaka arter inom varje objekt, inte minst fåglar. Det är knappast på sådana vidsträckta marker som den höga artdiversiteten återfinns. Inte minst redan av det förhållandet att sådana marker naturgeografiskt bara finns i flacka mer likformiga slättbygder. Vi tror inte heller att de skötselmetoder eller den maskinpark som förutsätts för sådan storskalig industrislåtter kan anpassas tillräckligt väl för att åstadkomma eller vidmakthålla en hög artdiversitet på objekten.

Vår slutsats blir att den höga artdiversiteten sannolikt återfinns snarare på 1 000 ha slåtterängar, på sin höjd kanske 2 000 ha, som utgörs av mindre jordbruksblock ofta i skogs- och mellanbygderna och som sköts av omkring 500-600 brukare. Vi bedömer detta vara i hög grad oroväckande eftersom betydande delar av landets artmångfald har väsentliga förekomster i just slåtterängar i sådana trakter. Detta avspeglar sig också i att Sveriges rödlista 2010 innehåller stora andelar rödlistade arter som har sina huvudförekomster i jordbrukslandskapet¹⁵. Det behöver också påpekas att det även finns avsevärda antal ytterligare arter knutna till hävdade gräsmarker men som ännu inte uppnått de minskningskriterier som förutsätts för rödlistning. Med fortsatt nedåtgående trend av hävdade gräsmarker, och särskilt blomrika sådana, innebär detta att flera av dem kan förväntas uppnå sådana kriterier framöver.

¹² T ex Miljömålsrådet 2008; *Miljömålen – nu är det bråttom!*

¹³ T ex Ängs- och betesmarksinventeringen 2002-2004, Jordbruksverket Rapport 2005:1.

¹⁴ *Utveckling av ängs- och betesmarker – igår, idag och imorgon*, Jordbruksverket rapport 2009:10, sid. 5 och 12-13.

¹⁵ *Rödlistade arter i Sverige 2010*. Artdatabanken, sid. 56 ff.

3) *Behovet av en strategi för hur delmålet 30 000 ha slätterängar med hållbar biologisk mångfald inklusive hög artdiversitet ska uppnås till år 2020*

Jordbruksverket har föreslagit det nya miljömålet 30 000 ha slätteräng till år 2020¹⁶. Med samma andelar mindre slätterängar (< 10 ha) som i nuläget, troligen främst i skogs- och mellanbygderna, skulle nivån 30 000 ha motsvara ett nytillskott av storleksordningen 4 500 ha slätterängar som skulle kunna hålla en hög artdiversitet, se ovan under 1. Sannolikt krävs det åtskilligt fler brukare för att tillskapa och sköta 4 500 ha slätteräng i småbrutna trakter än att nyskapa samma areal i kanterna av slättlandssjöar eller flacka havs- eller sjöstränder mer eller mindre i form av industrislätter. Om regionala arealmål framöver skulle komma att fördelas ut på länsstyrelserna från centralt håll är det givetvis jämförelsevis lätt för dem att fylla sina arealkvoter med sådana stora entreprenader på 10-tals eller 100-tals ha per objekt. Hur starka drivkrafterna i nuläget å andra sidan är att tillskapa en fyrdubbling av arealen slätterängar i skogs- och mellanbygderna återstår att se.

Det har under åtskilliga år publicerats en hel del fakta och rapporter om minskningarna av såväl arealen slätterängar som deras kvalitet, bland annat från Naturvårdsverket¹⁷.

Pusselbitarna och kunskapen och vad som i stort krävs för att säkerställa den biologiska mångfalden i jordbrukslandskapet har funnits tillgängliga länge. Jordbruksverket har tagit fram, eller medverkat till, flera rapporter som anges visa att dagens brukade åkerlandskap har en mer eller mindre rik biologisk mångfald, även nyligen¹⁸. Vi anser dock att det går att resa frågetecken ur naturvårdssynpunkt kring värdet av de slutsatser som dras i flertalet av dessa rapporter. Däremot ser vi inte mycket av undersökningar som beskriver situationen för biologisk mångfald eller olika trender i hävdade slätterängar (eller betesmarker).

Jordbruksverket har tidigare arbetat fram en strategi för ökad biologisk mångfald i slättbygder, vars mål till stor del skulle uppnås med t.ex. fååriga trädor och sprutfria kantzoner¹⁹. Insatser föreslogs också för att nyskapa slätterängar såväl genom omföring av betesmarker eller genom restaureringar, liksom åtgärder för att öppna anslutande bryn. Vilken livslängd strategin i praktiken har haft har vi dock inte närmare kännedom om. Ännu år 2009 konstaterar Jordbruksverket att det saknas kunskap om vilka arealer som behövs för att klara den biologiska mångfalden och hur naturvärdeskvaliteterna i hävdade gräsmarker ska bevaras²⁰. Eftersom artdiversiteten är i särklass störst i slätterängar (liksom till viss del även i betesmarker) förvånar det oss att Jordbruksverket som centralt ansvarig myndighet för miljömålet *Ett rikt odlingslandskap* inte har tagit fler egna initiativ till att mer effektivt säkerställa möjligheterna att nå miljömålet biologisk mångfald just i dessa marktyper.

Även om det fortfarande skulle finnas åtskilliga gamla slätterängar och betesmarker runt om i vårt land som fortfarande kan hålla rester av värdefull och rik flora och fauna men som nu legat i ohävd ett antal år är det uppenbart att huvuddelen av dem är i behov av restaureringar i varierande grad. Sådana behövs såväl i form av större eller mindre avverkningar, stubbfräsningar, buskröjningar och eventuellt även andra åtgärder som initiala bränningar, vissa försiktigare stenbrytningar eller annat för att göra större delar av dem

¹⁶ Jordbruksverkets miljömålsöversyn, Rapport 2007:14.

¹⁷ *En analys av åtgärdsprogram för hotade arter i jordbrukslandskapet – arter som vägvisare till skötsel*, Naturvårdsverket, Rapport 6356 (mars 2010).

¹⁸ *Vindkraft – en möjlighet för biologisk mångfald på slätten?* Jordbruksverket, rapport 2011:27;

<http://www.jordbruksverket.se/formedier/nyheter/nyheter2010/storaskordarochbiologiskmangfaldgarattkombinera.5.32b12c7f12940112a7c80004665.html>; *Biologisk mångfald på skydds-zoner – Utvärdering av skydds-zoner i slättlandskapet*,

Jordbruksverket rapport 2011:6; *Nattfjärilsdiversitet i jordbrukslandskapet: markanvändning som en nyckel till ökad mångfald i slättbygd*, Projekt rapport Lars B. Pettersson, Lunds universitet &

<http://www.sjv.se/formedier/nyheter/nyheter2011/grasmarkerochekologiskodlinggyrnarnattfjarilarijordbrukslandskapet.5.695e8a9d130df3a0f5880002090.html>; *m.fl rapporter*.

¹⁹ *Mer småbiotoper i slättbygden – förslag till en strategi för ökad biologisk mångfald*, Jordbruksverket, rapport 2004:23.

²⁰ *Utveckling av ängs- och betesmarker – igår, idag och imorgon*, Jordbruksverket rapport 2009:10.

slåtterbara med maskiner. Är regelverken för restaureringar i nuläget anpassade för att medge restaureringsstöd även för restaureringar i mindre eller bara måttligare grad? Har länsstyrelserna den beredskap och de resurser som krävs för att mer aktivt söka hitta potentiella brukare? Och hur är det med Jordbruksverket?

En särskild fråga blir givetvis hur stor andel av dessa nyrestaurerade slåtterängar som direkt kan komma ifråga för Särskilda värden. Det troligaste är nog tyvärr att huvuddelen av dem redan har förlorat så pass mycket av sina naturvärden att de under ett antal år framöver enbart kvalificerar sig för Allmänna värden som ersättningssystemet är konstruerat i dag. Vilka brukare är villiga att ta sig an enbart sådana slåtterängar? Ett utkast till bedömningsparameter som skulle vara möjlig ur biologisk synvinkel borde kunna baseras på den tid det tar för ett mindre antal förekommande hävdgynnade och kanske dessutom lättinventerade växtarter att på respektive block kunna uppvisa en ökning och spridning som är tillräcklig för att det ska kunna gå att säga att spridningen är tillräcklig inom ett visst förutsebart antal år. Det borde finnas förutsättningar att i vart fall med motiverade ängsbrukare komma långt genom kontakter med dessa och att uppgifterna följs upp i samband med inventeringsbesök eller andra besök på trakten från Länsstyrelsens sida. En mer lättadministrerad variant diskuteras nedan under avsnitt 4, sidan 11.

Upphörd hävd leder snabbt till att naturvärden förloras. Detta framgår med tydlighet efter ängs- och betesmarksinventeringen 2002-2004 då det visade sig att inte mindre än 33 % av de objekt som befanns ha kvaliteter vid ängs- och hagmarksinventeringen 1987-1992 förlorat så mycket av dem att de 10-17 år senare inte längre hade några kvaliteter kvar för att vara fortsatt aktuella för restaurering ("Ej aktuell"). Den dominerande anledningen var igenväxning. Dessa 4 599 objekt svarade för 7,4 % av arealen (12 155 ha) vilket tydligt visar att det till största delen rörde sig om mindre objekt (2,64 ha/objekt genomsnittligt)²¹. Med hänvisning bl.a. till data från Västra Götalands län bedömer Artdatabanken att "Dessa uppgifter tyder, till skillnad från stödstatistiken, på att många ängs- och hagmarker har lämnats att växa igen på senare år"²².

Vi kan således inte blunda för att kommande CAP-period mer eller mindre är sista chansen för Sverige att lyckas uppfylla vårt delmål om slåtterängar (*Ett rikt odlingslandskap och Ett rikt djur- och växtliv*). Igenväxningen av nedlagda potentiella slåtterängar som tidigare slutat brukas bedömer vi år 2020 har nått så långtgående grader av igenväxning och förlorade naturvärden att sådana åtgärder för att senare återskapa dem kan befaras innebära såväl omfattande restaureringar, långsiktig årlig slåtterhävd på varje objekt, samt sannolikt även återinplanteringar av platsrelevanta arter eller genetiskt särpräglade populationer inklusive uppföljningar av inplanteringar. Kostnaderna kan därmed bli så stora att de i praktiken inte kan genomföras. Sverige riskerar att förlora möjligheten att långsiktigt säkra den biologiska mångfalden i hävdad ängsmark liksom även de kulturhistoriska värden vi värderar så högt.

På höstsidan av 2011 kan vi i alla fall konstatera att ängsslåtterarealen i landet fram till 2020 sammantaget ska utökas med ca 2 450 ha. Årligen. Vi känner inte till hur Jordbruksverket har kommit fram till arealnivån 30 000 ha, men vi menar att det är troligt att inte heller dessa arealer räcker för att långsiktigt säkerställa den biologiska mångfalden i landet i denna typ av marker. Tvärtom tror vi att det snarare handlar om kanske fördubblade arealer, dvs. i nivån 50 000-60 000 ha, vilket motsvarar 12,1-14,6 m² per km² landyta i hela landet ($3,17 \times 10^{-9}$ % av landarealen och 1,6-1,9 % av arealen jordbruksmark år 2010²³). Dessutom behöver slåtterängarna vara väl spridda i landskapet och fördelade från landets södra delar till de norra. De behöver också i tillräcklig mängd återfinnas i huvuddelen av de

²¹ Ängs- och betesmarksinventeringen 2002-2004, Jordbruksverket Rapport 2005:1, sid. 23.

²² Rödlistade arter i Sverige 2010. Artdatabanken, sid. 95.

²³ Beräknat från Jordbruksstatistisk årsbok för Sverige 2010 sid. 62, Tabell 3.3; samt Sveriges Officiella Statistik, JO 10 SM 1101.

naturtyper och geografiska delar där de funnits historiskt. Detta inkluderar givetvis även vardagslandskapet och behöver även omfatta problematiken kring otillräcklig genetisk variation antingen idag eller förväntad genetisk brist framöver. Detta innebär tillräckliga mängder av slätterängar i såväl magra som rika marker exempelvis i inlandet, i skärgårdarna, i skogs- och mellanbygderna, i slättbygderna liksom på fäbodvallar och andra miljöer i Norrland, inte minst i Norrlands inland. En sådan fördelning på landskapsnivå leder också till att en betydande del av slätterängarna måste utgöras av mindre storleksgrupper (< 10 ha). En annan inriktning skulle istället kunna vara att åstadkomma mer frekventa förekomster av slätterängar till de biologiskt mest värdefulla områdena i landet. Exempel på dessa utgör kustbandet i Västsverige och hela Östersjöområdet upp till och med Norrbotten inklusive skärgårdarna, Skåne, Öland, Gotland, kalk- och grönstensrika områden i Västergötland, Mälarnära områden, Roslagen i hela Uppland, Siljansringen, grönstensrika områden i Värmland, Storsjöbygden i Jämtland, fäbodvallar i Norrland m.fl. områden. Idag ser vi själva knappast någonting alls av en sådan mer landskapsmässig ambition. Trakter med tätare förekomster av slätterängar kan möjligen också bidra till att möjliggöra mer bärkraftig transportlogistik liksom anläggningar för biogasproduktion.

För att uppfylla Sveriges miljömål om biologisk mångfald anser vi det vara utomordentligt angeläget att undersöka möjligheterna för att i praktiken återuppta slätter på alla äldre ängsmarker som kan börja hävdas igen. Oavsett om de skulle slättras med helt manuella metoder eller med traktorburen slätter. Och oavsett om de idag har höga naturvärden, bara delvis har sådana eller har viss naturvärdespotential som kan ge högre värden först i framtiden. Vi gör bedömningen att vi inte längre äger lyxen att kunna välja att i stort sett bara ha jordbrukslandskapets ”pärlor” för ögonen, dvs. de ängar som idag har mycket höga eller extremt höga naturvärden. Samtidigt som de ängar som inte har sådana värden i de flesta sammanhang från myndighetssfären mer eller mindre negligeras. Vår egen erfarenhet är tvärtom att slätterängar i småjordbrukstrakter med bara smärre kvarstående naturvärden successivt återfår allt högre värden redan efter några års återupptagen slätterhävd. I synnerhet på magrare marker och när ängarna ligger i nära anslutning till hävdade slätterängar med höga naturvärden. Vår slutsats är alltså att alla slätterängar behövs, särskilt i skogs- och mellanbygderna – även ängar med Allmänna värden och som sköts med traktorburna maskiner. Vi menar också att en hel del naturvårdsnytta kan åstadkommas genom att efterlikna äldre tiders frö- och sporspridning genom att uppmuntra och ersätta aktiv spridning av frörikt hö från näraliggande ängar med höga naturvärden (dvs. med traktspecifika genpopulationer) till slätterängar med lägre naturvärden. Åtminstone efter några års slätter när florautvecklingen kan börja bedömas. Miljöersättningarna inom Utvald miljö för särskild höhantering är i dagsläget dessutom formulerade för snävt eftersom denna stödform bara kan komma ifråga för marker med Särskilda värden. Sett i ett längre perspektiv bedömer vi av ovanstående anledningar att denna ersättning gör lika stor naturvårdsnytta om den utvidgas till att omfatta även slätterängar med Allmänna värden. Det finns också anledning att se över andra ersättningar inom Utvald miljö och som ur ett längre tidsperspektiv träffar slätterängar.

Vi anser även att regelavgränsningarna för när ersättning för lieslätter kan erhållas är alltför snäva idag. Vi tror att det finns åtskilliga ängar med höga naturvärden (Särskilda värden) som idag inte kan komma ifråga för lieersättning och som därför kan erhålla ersättning enbart för traktorburen slätter. Det finns också stor anledning att överväga om inte definitionen av slätteräng behöver ses över. Som vi uppfattar denna leder den idag till att gammal åkermark som har brukats som mer eller mindre ogödslad fodervall inte sällan kan ha svårt att klassificeras som slätteräng (pga. att marken skulle kunna vara plöjbar). Dessa snävheter i definitionerna motverkar i hög grad miljömålen om biologisk mångfald. För det första eftersom de marker vi tänker på ofta utgörs av mindre jordbruksblock med

regelbundna former, topografi och förekomst av t.ex. kummel, åkerholmar och träddungar vilket redan av denna anledning kräver ett annat mer arbetsintensivt och därmed mer tidskrävande brukande och med småskaligare eller mer anpassad maskinpark. För det andra genom att slåtterhävd även måste ses som en långsiktig åtgärd och i det perspektivet är även slåtterängar med lägre naturvärden (Allmänna värden) klart intressanta eftersom sådana redan inledningsvis kan tillhandahålla nektar- och pollenresurser för flera arter, och över tid även öka naturvärdena i sig själva.

Vi bedömer sammantaget att regelverket för miljöersättningar i nuläget inte är utformat på ett sådant sätt att miljömålen om biologisk mångfald i slåtterängar effektivt bidrar till att det kan nås. Alltför många pusselbitar saknas och helhetsbilden är i hög grad oklar eller saknas. Jordbruksverkets arbete med att söka skapa exempelvis kreatoper, sprutfria kantzoner och andra åtgärder i det intensivbrukade landskapet kan aldrig lösa miljömålet. På sin höjd kan det förväntas leda till att mångfald – av mer marginell omfattning – nyskapas i bygder där den i nuläget mer eller mindre redan är försvunnen. I avsaknad av mer genomtänkta planer för att säkra den biologiska mångfalden i de igenväxande naturliga eller seminaturliga vinterfodermarkerna där den helt dominerande art- och genmångfalden ännu finns, framstår glappet tydligt. Detta måste givetvis snarast åtgärdas.

Det finns dessutom all anledning att betona betydelsen av brynzonerna mellan äng och skogsmark. Med ett innehåll av såväl träd, buskar som gräsmark, särskilt när de är vända mot S-SV, utgör de ofta mycket värdefulla områden för såväl flora som fauna genom det gynnsamma mikroklimat som uppstår framför skyddande skog. Brynzonernas betydelse för den biologiska mångfalden är väl känd bland forskare och biologer men har hittills hanterats styvmoderligt av myndighetssfären och vi känner inte till någon stödform som effektivt riktas mot sådana partier. Fördelen med brynzoner i anslutning till slåtterängar är att skötseln kan skraddarsys och anpassas helt, något som knappast går med bete annat än vid skogsbete. Ängsskötselliknande hävdformer snarare än bete kan rätt utförda förväntas ge en högre artdiversitet, inte minst genom tillgången på nektarresurser. Vi anser att brynzoner och skötseln av dem måste omfattas av miljöinriktade ersättningar: de förutsätter återkommande skötsel och hävd och sannolikt också åtminstone viss fagning men med tätare busk- och trädskikt. Förhållandet att miljöersättningar för landskapselement enbart är tillgängliga för markklassen åkermark är för oss märkligt, särskilt när det gäller stengärdesgårdar, stenkummel m.fl. gamla element. Deras värden för biologisk mångfald är väl kända, men varför dessa inte skulle betinga miljöersättningar när de finns intill eller på slåtterängar saknar enligt oss logiska motiv. En ny ersättningsform för brynzoner och landskapselement borde kunna passa väl inom systemet för Utvald miljö. Nyttänk krävs kring alla dessa frågor!

4) Miljöersättningarnas nivåer och regelverkets betydelse för möjligheterna att rekrytera nya brukare

Vilka är då de som ska utföra skötseln av dessa ytterligare 22 000 ha slåtteräng? Eller, som vi själva snarare tror, ytterligare omkring 40 000-50 000 ha? Som vi framfört ovan bedömer vi att en betydande del av dessa arealer behöver utgöras av små eller mindre ängar utspridda i skogs- och mellanbygderna. För att hälften av Jordbruksverkets föreslagna arealer (11 000 ha) ska kunna sättas i stånd i skogs- och mellanbygderna behöver åtminstone 2 500-4 400 nya brukare engageras, förutsatt att dessa klarar att sköta 2,2-4,4 ha per brukare. Det är knappast troligt att en mer påtaglig andel av landets samlade lantbrukarkår kan eller vill åta sig denna uppgift. Åtskilliga av dessa är numer så pass specialiserade inom sin brukarform eller så pass pressade ekonomiskt att de knappast varken har tid eller utrustning att ägna sig åt ängsslåtter eftersom sådan som regel genererar tveksam foderkvalitet pga. den sena slåttertidpunkten. Och ett antal har redan åtagandeplaner för ängsslåtter, för oss är det dock obekant hur många.

Det är sammantaget uppenbart att ett avsevärt antal av helt andra kategorier brukare behöver rekryteras. Av detta följer förstås att dessa kategorier brukare inte är utrustade med maskinhallar med den maskin- och redskapsutrustning som behövs för att åstadkomma slåtterarealer nämnvärt synliga i nationell statistik.

Vi har båda börjat vår egen slåtter med enbart muskeldrivna redskap i mindre skala med hjälp av lie, handräfsa, högaffel och busksax. Den ene av oss (NH med kusin HL) genomförde slåtter mer eller mindre enbart med sådana metoder på mellan 0,4-0,8 ha under några års tid innan investeringar i arbetsbesparande maskiner blev alltmer nödvändiga och slåttern utvidgades. Vi kan inte se att ett så stort antal slåtterängsbrukare arealmässigt kan klara mångårig ängsslåtter enbart med muskeldrivna redskap på arealer som ur bevarandeperspektiv skulle få någon nämnvärd betydelse nationellt eller regionalt. Åtskillig utrustning behöver således nyinförskaffas hos flertalet av dessa nya rekryter. För att ge en bild av de faktiska kostnader och utgifter som vi själva haft för att kunna starta och genomföra vår egen årliga slåtterverksamhet sammanfattas dessa till och med innevarande år 2011.

Tabell 1. Översikt över våra egna rena kostnader för maskininvesteringar, förbruknings- och slitagedetaljer och årlig kostnad per hektar.

	Slåtterareal, ha ¹	Investeringar större ²	Investeringar mindre ³	Förbrukn. detaljer/år ⁴	Kostnad/år ⁵	Kostnad/ha · år
NH	4,37 (4,40)	269 000	71 000	11-15 000	81 000	18 540
J-OB	1,35	255 000	25 000	6 500	62 500	46 300

¹ Areal som ingår i 5-åriga åtagandeplaner (0,03 ha hos NH ligger dock utanför).
² Investeringar i motormanuella slåtterbalkar (2 st), traktorer (2 st), fyrhjuling med timmervagn (1 st), självlastarvagn (1 st), traktorslåtteraggregat (1 st), traktorburna hövändare (2 st). Samtliga maskiner utom slåtterbalkarna och fyrhjulingen är äldre begagnade (> 25 år).
³ Investeringar i handburna maskiner och lättare redskap: motorsågar, röjsågar, kombinationsmaskiner med häcksaxaggregat, lövblås, personlig skyddsutrustning, liar, räfsor m.m.
⁴ Maskinservice och slitdetaljer: t.ex. slåtterknivar och -blad, andra slitdetaljer, motorsågskedjor, slipning, sliputrustning, fjädrar hövändare, bultar & muttrar, mindre reservdelar övrigt, maskinservice externt, bränsle, bränslefilter, smörjfett, oljor m.m.
⁵ Ackumulerade kostnader till och med 2011 fördelade på 5-årig period.

Kommentarer till Tabell 1

Inköp av begagnad traktor med slåtteraggregat, hövändare, strängläggare och självlastarvagn eller motsvarande hamnar snart på runt 50 000-100 000 kr beroende på anspråk/behov av skick och teknisk utrustning, även med mer ålderstigen tekniknivå. Inköp av ny motormanuell slåtterbalk (enaxlad redskapsbärare som kan hantera flera olika redskap) med 2 knivuppsättningar med olika klippbredd av tillräcklig kvalitet för att klara upprepade heldagsskiften, dvs. mer av proffskvalitet, kostar runt 130 000-200 000 kr. Dessutom tillkommer behov för oss av ytterligare framtida investeringar i form av bland annat strängläggare och fingerslåtterbalk (båda frontmonterade) till båda våra slåtterbalkar till kostnader på runt 40 000 kronor per redskap. Syftet med de framtida investeringarna är att minska den manuella hanteringen så att det finns förutsättningar för oss att orka med slåttern även framgent. Eftersom vi ännu inte råkat ut för behov av större reparations- eller nyanskaffningskostnader för utslitna maskiner finns inga sådana kostnadsposter med i tabellen så här långt. Regelbunden maskin- och redskapservice har hittills motverkat detta. Större reparations- och nyanskaffningskostnader kan dock förväntas komma framöver.

I de miljöersättningar som utgår ska så vitt vi förstår ingå en beräknad ersättning för arbete. Hur denna är beräknad är dock inte känt av oss. Vi redovisar här den arbetstid som vi lägger ner på vår egen ängsslåtter, vilket ger en möjlighet till jämförelser mellan de miljöersättningar som utgår och våra faktiska arbetsinsatser, se Tabell 2.

Tabell 2. Översikt över årlig genomsnittlig arbetstid för vår egen slåtter inklusive andra skötsel- och servicearbeten.

	Slätterareal, ha ¹	Slätter, mandagar ²	Övrig skötsel, mandagar ³	Mandagar/ha · år ⁴	Värde på arbete/ha · år ⁵
NH	4,37 (4,40)	28-33	20-23	11,0-12,8	13 100-15 240
J-OB	1,35	7-12	12-15	14,1-20,0	16 800-23 800

¹ Areal som ingår i 5-årig åtagandeplan (0,03 ha hos NH ligger dock utanför).
² Slagning av hö, vändning/torkning, räfsning och bärgning per år.
³ Manuell plockning/bortforsling nerfallna grenar och kvistar, avverkningar skuggande/uthängande/slätterhindrande och nerfallna träd, slyröjning, vårfagning, sten- och stubbhantering, maskinservice och redskapsvård.
⁴ Beräknat på 8-10 timmars arbetsdagar.
⁵ Beräknat från en månadsinkomst av 25 000 kr/mån.

Kommentarer till Tabell 2

Den ene av oss (NH med kusin HL) utför vändning, torkning och strängläggning samt bärgning men inte hässjning. Somrar med ogynnsamt slätterväder krävs ytterligare några dagar för utdragen hantering, särskilt i samband med torkningen. Miljöersättningar inklusive gårdsstöd uppgår för år 2009 och 2010 till ca 40 000 kr/år på de aktuella markerna hos NH (4,37 ha, varav Särskilda värden med torrhöhantering 3,23 ha och lieersättning 2,23 ha). Inräknas värdet för arbetet enligt Tabell 2 skulle miljöersättningarna för NH behöva uppgå till nivån 94 100-96 200 kr årligen för att helt täcka faktiska kostnader samt ersättning för arbete. Med hel täckning av kostnader och arbete motsvarar detta en genomsnittlig ersättning för slättern inklusive gårdsstöd hos NH på 32 700 kr/ha och år, idag är den ca 9 150 kr/ha och år. Posten *Övrig skötsel* kan förväntas minska något ju längre slättern och arbetet på markerna pågår. Framförallt på grund av den tid som under de inledande åren går åt för avverkningar och sten- och stubbhantering. Uppskattningsvis minskar *Övrig skötsel* till ca 14-18 mandagar per år när så gott som allt sådant underhållsarbete har kunnat genomföras till ett läge som kan bedömas utgöra markernas skick när de hävdades tidigare. Detta betyder hos oss utseendet som vi kan bedöma det ungefär ha varit vid 1950-talets början. Viss avverkning kommer dock att behövas även i ett längre tidsperspektiv av uppenbara skäl, och förmodligen även viss stenhantering, t.ex. orsakad av tjällyftning som tycks underlättas av hävden. Ersättningsnivån för kostnader och arbete skulle då uppgå till ca 31 200 kr/ha och år istället, dvs. en minskning med 1 500 kr/ha och år. Jan-Olov Björklund har mer nyligt inlett sina arbeten, och som inneburit avsevärt större behov av restaureringar och initiala insatser för att få markerna i stånd. Inräknas för J-OB på motsvarande sätt både faktiska kostnader och ersättning för arbete hamnar behoven av miljöersättningar på 79 300-86 300 kr årligen för att täcka alla kostnader inklusive ersättning för arbete. Detta motsvarar behov för hans del av en årlig ersättning i nivån 66 600 kr/ha och år – här slår höga kostnader för investeringar i ändamålsenlig maskinpark för hans i nuläget små arealer igenom. Det högre antalet mandagar per hektar för J-OB förklaras delvis av en större andel muskeldrivet arbete för slätter, handräfsning, strängläggning och viss hässjning, men även av en större andel arbete med restaureringar. Med den mix av areal och markklasser som vi båda har innebär detta att nivån på miljöersättningarna skulle behöva ökas med åtminstone 50-100 % för att svara mot värdet enbart för arbetet.

Traditionell skötsel av slätterängar på Gotland har angivits innebära en arbetsinsats på ca 15 dagsverken per hektar och år²⁴ vilket överensstämmer förhållandevis väl med vad som åtgår på våra egna marker. I Kalmar län har ängsslätter i naturreservat år 2008 upphandlats i fyraåriga uppdrag till en kostnad av 7 900 – 24 800 kr/ha och år för slätter med motormanuell

²⁴ Ohlson, E. W. 2006. *Gotlandsängen och dess skötsel*. Svensk Botanisk Tidskrift 100(3): 163-172.

slåtterbalk beroende på bl.a. ängstyp, och till en kostnad av 38 900 kr/ha och år för lieslätter. I kostnaderna ingår även eventuellt erforderlig fagning. Länsstyrelsen i Kalmar län har också försökt hitta entreprenörer som skulle kunna åta sig traktorburen slåtter men inte lyckats hitta någon²⁵.

Av det som redovisats ovan är det således uppenbart att det krävs ganska stora investeringar för att överhuvudtaget kunna genomföra ängsslåtter av någon storlek på årlig basis. Vår erfarenhet är att slåtter även på mindre arealer innebär stora kostnader i form av investeringar, såvida inte slåttern är planerad för att blott och bart genomföras med muskeldrivna redskap (busksax, lie, handräfsa och högaffel). Det är också uppenbart att kostnaderna per hektar för att bygga upp en uthållig maskin- och redskapspark är störst för brukare med mindre arealer, kanske upp till en gräns kring 5-10 ha. Detta eftersom större arealer genererar högre ersättningsnivåer (inklusive gårdsstöd) vilket bättre kan jämna ut kostnader och intäkter. Av detta följer att det är högst relevant att ställa frågan hur många brukare som år ut och år in mer eller mindre ensamma klarar att sköta en äng på 1 ha enbart med muskeldrivna redskap (lie, räfsa, högaffel, inklusive övriga skötselinsatser som vårfagning, buskröjning, avverkningar m.m.). En slåtteräng på ca 1 ha med sådan helt manuell hantering är nog gränsen för vad de flesta brukare orkar med. Ängsskötseln måste sannolikt också genomföras under flertalet brukares ordinarie semester. Detta ökar kraven på effektivitet och snabbhet för att slåttern ska kunna fullföljas varje år under en semesterperiod som över åren erbjuder högst varierande väderförutsättningar. Åtminstone de resterande 1,2-3,4 ha i vårt areal- och brukarexempel ovan (överst under punkt 4) behöver således skötas med motordrivna maskiner. Av vad som framgår av redovisningen ovan har inte någon av oss (NH & J-OB) varit i närheten av att kunna ta ut någon som helst del av miljöersättningarna som ersättning för arbete. Allt har måst läggas på investeringar och rena utgifter för att vi ska kunna hålla oss med de redskap och maskiner som vi bedömt vara nödvändiga. Eftersom miljöersättningarna inte på långt när heller har räckt för rena investeringar har det även krävts stora uttag av eget kapital för att kunna genomföra investeringarna, se ovan.

Vi tror tyvärr att huvuddelen av såväl kommande som önskade nyrestaurerade slåtterängar numer har tappat så pass stor del av sina ursprungliga naturvärden att de inte kan komma ifråga för Särskilda värden utan kommer att kvalificera sig för enbart Allmänna värden som regelverket ser ut idag. De ekonomiska förutsättningarna att etablera och vidmakthålla nyetablerad ängsslåtter baserat på miljöersättningar Allmänna värden kan förväntas få åtskilliga potentiella brukare att fundera både en och två gånger om det realistiska i att gå in i åtaganden på sådana närmast anorektiska villkor. Vi tror således att frågor kring hur många nya slåtterängar som direkt kan kvalificera sig för Särskilda värden utgör en utmaning av rang för Jordbruksverket som ansvarig sektorsmyndighet. Det vi kan se som lösning tar sin utgångspunkt i en ny ersättningsform som kan överbrygga ersättning på nivån Allmänna värden, någon slags visstidsersättning, för nyetablerade slåtterängar som bedöms ha viss tillräcklig naturvärdespotential (se även ovan under avsnitt 3, sidorna 5-7). En mer lättadministrerad variant skulle kunna vara att använda en schablon om en åtagandeperiod med ett sådant ”uppstartsstöd” med möjlighet till förlängning en ytterligare åtagandeperiod om det finns skäl till det. Det i många olika juridiska sammanhang använda begreppet ”särskilda skäl” bedömer vi kan leda till en alltför strikt tillämpning här.

Till dessa rent ekonomiska förhållanden behöver för de nya brukarna även läggas frågor om resavstånd, aktuell familjesituation och det intresse de behöver ha för att ta egna kostnader, avstå värdefull tid från t ex familj och ett jämförelsevis hårt kroppsarbete. Det är relevant att utifrån dagens ersättningsnivåer ställa frågan hur många potentiella brukare som under minst en åtagandeperiod (5 år) är beredda att lägga ut omkring 1 000-2 000 kr per

²⁵ Charlotta Larsson, Länsstyrelsen i Kalmar län, handläggare reservatsförvaltning, pers. 8 december 2011.

månad, möjligen ännu mer, av eget kapital för att kunna göra de maskininvesteringar som krävs. I detta sammanhang vill vi påpeka att vi inte kan se att införandet av ett system med kortvariga åtaganden (ett eller annat år) är någon lösning eftersom det tar ett antal år av årligt brukande innan något av de ursprungliga naturvärdena börjar återvända mer på bred front.

Av dessa sammantagna orsaker ser vi att dagens ersättningsnivåer för ängsskötsel å ena sidan och de miljömål som lagts fram av Jordbruksverket å den andra, inte hänger ihop. Läggs dessutom våra bedömningar om behoven av artdiversitet och kraftiga ökning av små eller mindre slåtterängar ovanpå blir gapet ännu större. Ersättningsnivåerna ligger enligt vår bedömning inte i närheten av vad som krävs om miljömålen om bevarandet av biologisk mångfald ska kunna bli verklighet. De är helt enkelt inte tillräckligt attraktiva för det stora antal brukare som måste till. Vi menar att detta gäller både för slåtterängar som sköts helt med traktorburna maskiner men där slåtern genomförs anpassat till de skyddsvärden som avses bevaras (dvs. som regel sen slåtter) liksom det även gäller sådana marker som bara kan skötas med ett stort mått av manuellt arbete i form av enbart muskeldrivna redskap eller med motormanuell slåtterbalk eller handburna klippande eller skärande maskiner. Vi är övertygade om att det även krävs andra åtgärder för att göra ängsskötsel tillräckligt attraktiv och intressant i den skala som krävs för att säkerställa den biologiska mångfalden. Entreprenörer kan säkert utföra åtskilliga slåtteruppdrag inte bara åt myndigheter utan även åt enskilda markägare. För privata markägare är det sannolikt väsentligt att det kan åstadkommas en kontinuitet över flera år med ett ömsesidigt förtroende för att uppdragen utförs på ett sådant sätt att samtliga villkor i åtagandeplanerna kan innehållas (trygghetsfaktorer). Varje år. Vi är högst tveksamma till om entreprenörer med dagens ersättningsnivåer generellt kan åta sig att, förutom själva slåtern, även utföra avverkningar, slyröjningar, sten- och stubbhanteringar m.m. och inte minst vårfagning på ett sätt som villkoras i flertalet åtagandeplaner. För sådana utökade arbeten räcker knappast miljöersättningarna till för att täcka ens entreprenörernas rena kostnader. Det blir därför i hög grad tveksamt hur många markägare som är beredda att skjuta till de överskjutande kostnaderna av eget kapital. Rejåla satsningar på miljöersättningarna för slåtterängar skulle tvärtom kunna utgöra en väsentlig grund till att behålla och kanske också utöka småjordbrukens möjligheter till fortlevnad i skogs- och mellanbygden genom att tillhandahålla kollektiva nyttigheter.

För ängsslåtter på mer svårbrukade marker, dvs. marker som inte kan eller är lämpliga att bruka med traktor, ser vi det som helt nödvändigt att ersättningsnivåerna höjs mycket kraftigt för att göra dem så pass attraktiva att de kan locka fler att gå in i åtaganden. Vi ser det som klart lämpligt att sådana mycket kraftiga höjningar förbehålls just sådana marker som kräver stora mått av manuell eller arbetskrävande hantering för att de ska träffa rätt målgrupp. Reglerna för dessa ovannämnda ersättningar behöver därför utformas så att de inte blir aktuella för traktorburen slåtter. En rimlig regelavgränsning skulle därför kunna vara att en sådan kraftigt höjd ersättningsnivå skulle utgå för markklassen Särskilda värden där slåtern sker med lie eller motormanuell slåtterbalk. Kanske kan den även förenas med en arealgräns för att riktas mer till mindre ängar för att bli mer träffsäker mot hög artdiversitet. Vi tror att en sådan gräns bör komma att hamna någonstans kring 10 ha (per brukningscentrum/brukare?). En sådan gräns skulle också kunna fylla behovet av tydligt ökad kostnadstäckning för småbrukare att kunna genomföra erforderliga investeringar. Också kring dessa frågeställningar krävs nytänk!

5) Behovet av preciseringar från Jordbruksverket hur målet 30 000 ha slåtterängar i praktiken ska uppnås

Att införa ett system med kortvariga åtaganden är ingen säker lösning för att nå miljömålen eftersom det tar några år innan de ursprungliga naturvärdena på nyligen återupptagna

slåttermarker börjar sprida sig på dem mer generellt. Möjligen kan de vara positiva som ”prova-på-verksamhet” för nya oerfarna brukare. Att istället uppfylla arealmålen genom att mer eller mindre ensidigt genomföra satsningar på stora objekt, närmast av industrislätterkaraktär, kommer å andra sidan leda till att vi missar miljömålen. Det måste istället tillskapas reella förutsättningar för att kunna uppnå och långsiktigt bibehålla miljömålen *Ett rikt odlingslandskap* och *Ett rikt djur- och växtliv*.

Vi kan inte se att det läge vi nu befinner oss i medger något utrymme alls för Jordbruksverket att avstå från att arbeta fram en plan innehållande tillräckliga åtgärder för att i realiteten klara den biologiska mångfalden i hävdformen slätterängar. Skälen till detta är givetvis att landets slätterängsareal med hög artdiversitet uppenbart är helt otillräcklig för att mångfalden i dessa marker ska kunna anses vara säkrad. Arealerna är alldeles för små och är idag utspridda som små isolerade frimärken i ett i övrigt på många håll så gott som övergivet landskap. Dessutom minskar antalet restaureringsobjekt som med rimliga insatser kan återföras till slätteräng snabbt, vilket innebär att utdöendeskulden ökas och istället flyttas framåt i tiden. Det går även att ställa frågor om hävdens ens på de artrikare slätterängar som ändå hävdas idag verkligen är säkrad flera år framåt i tiden. Hur är det exempelvis med åldersfördelningen hos de brukare som idag hävdar slätterängar med hög artdiversitet? Och hur är det med återväxten och intresset hos de som behövs för framtiden? Har vi råd att inte värdera också de tillskott som slätterängar med idag lägre naturvärden kan utgöra för framtidens biologiska mångfald? Om delmålen för slätterängar och den biologiska mångfalden i dem inte kan nås till år 2020, vilka förutsättningar finns då i praktiken att någonsin nå dem?

Vi menar sammantaget att det är helt nödvändigt att Jordbruksverket snarast ges i uppdrag att skaffa sig tillräcklig kunskap om slätterängarnas utseende vad avser artdiversitet, habitattyper, arealfördelningar utifrån olika biologiska frågeställningar, typ av brukare m.m. Och att de följs av informationsinhämtningar från tillräckliga antal biologiskt och naturvårdsmässigt kunniga brukare om hur skötseln praktiskt går till, problem med att återuppta hävden, svårigheter med att upprätthålla kontinuitet i hävden, behov av investeringar, behov av ny kunskap om areal- och kvalitetsbehov m.m. I detta måste också ingå att se till att de miljöersättningar som rör slätterängar är så utformade att de effektivt leder till att de båda miljömålen i berörda delar kan uppnås till år 2020 – att därvid enbart betrakta läget som det ser ut idag och bortse från vad sådana ängar kan åstadkomma av biologisk mångfald i ett längre tidsperspektiv är förstås helt otillräckligt. Vi ser allt detta som nödvändiga delar för att det ska vara möjligt att styra regelsystemets innehåll åt önskvärdt håll. Vi påminner om vad Regeringen nyligen uttryckt i saken: ”*Jordbruksverket konstaterar att det i vissa fall saknas tillräckligt underlag och kunskap om vad som behövs i form av arealer och åtgärder för att bibehålla och stärka den biologiska mångfalden samt att bevara kulturmiljövärdena. Regeringen bedömer därför att det behövs fortsatt forskning som är mer inriktad på att stärka kunskapen på detta område*”²⁶.

Om Jordbruksverket avstår från att arbeta fram en plan för hur den biologiska mångfalden i hävdade gräsmarker som den definieras i miljömålen *Ett rikt odlingslandskap* och *Ett rikt djur- och växtliv* ska uppnås är vi angelägna om att få veta hur Jordbruksverket och Regeringen istället avser lösa frågorna till år 2020.

²⁶ Budgetpropositionen 2011/12:1, Utgiftsområde 20, sid. 33.

Våra slutsatser

Vad vi nu diskuterat här leder oss till att följande måste göras inom de närmaste åren:

- a) delmålet om areal slätteräng måste ses över – oprecis formulering har av allt att döma lett till att beslutande myndigheter inte kan koppla ihop delmålet med de kvaliteter i form av biologisk mångfald som fordras för att kunna styra erforderliga åtgärder mot miljömålen *Ett rikt odlingslandskap* och *Ett rikt djur och växtliv*,
- b) nivåerna på miljöersättningarna för ängshävd med slätter måste höjas i betydande grad, i synnerhet för marker som är mer arbets- eller maskinkrävande och har höga naturvärden, liksom även för marker som är mer svårtillgängliga. Höjningarna måste dock även omfatta såväl mer värdefulla (ofta mindre ängsmarker) som sköts eller kan skötas med traktor som sådana med idag lägre naturvärden,
- c) Jordbruksverket måste ges i uppdrag att snarast se över regelverket för miljöersättningar för slätterängar så att de effektivt styr mot miljömålet,
- d) nya kompletterande ersättningsformer för mer arbets- eller resurskrävande marker måste utredas (inkluderat stöd för skötsel och hävd av brynzoner och landskapselement),
- e) nya ersättningsformer behöver utvecklas som under viss inledande tid kan hålla brukare av nyetablerade slätterängar ekonomiskt flytande åtminstone så länge de kan erhålla ersättning enbart för Allmänna värden (nystartsstöd),
- f) olika former av investeringsstöd för kapacitetsbyggande behövs för att underlätta maskin- och redskapsanskaffningar,
- g) tillämpande myndigheter behöver i högre grad informera potentiella markägare/brukare och i högre grad anordna kurser för kunskaps- och kapacitetsbyggande,
- h) restaureringsstöden behöver utformas och förenklas så att de kan omfatta restaureringar på marker, inklusive brynzoner, som kräver mindre eller måttligare grad av restaureringsåtgärder och reglernas omfattning vad gäller upprättande av planer och genomförande behöver sannolikt förenklas en hel del,
- i) definitionen av slätteräng behöver ändras så att den kan göras aktuell även för gammal åkermark när sådan hyser viss naturvärdespotential,
- j) miljöersättningen för landskapselement värdefulla för biologisk mångfald behöver göras tillämplig även för slätterängar och betesmarker,
- k) miljöersättningarna som rör slätterängar inom Utvald miljö behöver ses över så att de är tillgängliga även för ängar med Allmänna värden, och inte som idag enbart på ängar med Särskilda värden,
- l) tillämpande myndigheter måste tillskapa ytterligare nya resurser för rådgivning och uppsökande verksamhet,
- m) forum för samarbeten (exempelvis omkring maskin- och redskapslån, kunskapsutbyten, tillgång till gårdsgårdsstörar ur lämpliga hagmarker och skogsbestånd m.m.) behöver skapas i bygderna,
- n) Jordbruksverket måste ges i uppdrag att snarast skaffa sig den kunskap om slätterängar, brukarna och arealbehoven, som behövs för att säkerställa den biologiska mångfalden inklusive den genetiska mångfalden i landets alla delar, och denna kunskap behöver göras operativ,
- o) Jordbruksverket måste ges i uppdrag att snarast låta utreda vilka områden i landet som hyser den största artrikedomen i kulturlandskapet och utifrån sådan kunskap göra strategiska

satsningar för att tillskapa slåtterängar i ekologiskt fungerande nätverk (ekologisk landskapsplanering).

Vi vill gärna besvara frågor omkring kring alla dessa frågor och vi är också intresserade av att få möjligheten att kunna följa det fortsatta arbetet med dem.

Linköping 26 december 2011

Herräng 26 december 2011

Nils Hydén

Jan-Olov Björklund